

't Is alzo geen modelhuis

Met handboeken, voorlichting en kijkwoningen gaf de Boerinnenbond haar leden decennialang raad over rationeel wonen en woninginrichting. Ze hield ook rekening met wat leefde bij de basis. Geen wonder dat Vlaanderen zoveel fermettes telt.

Els De Vos

DR. IR.-ARCHITECT,
POSTDOCTORAAL ONDERZOEKER KU-LEUVEN
DOCENT ARCHITECTUUR- EN ONTWERPTHEORIE PHL
DEVOS.ELS@GMAIL.COM

De vier modelwoningen van de Boeren- en de Boerinnenbond op de pagina hiernaast staan wel degelijk in de juiste chronologische volgorde. Er is dus niks mis mee. Ook al lijken de meest recente modelwoningen veel ouder dan ze zijn, met hun zadeldak, bakstenen muren, dakkapel en ramen met luikjes en verdeelde ruitjes. En het klopt dus dat de honderdste voorbeeldwoning van de Boerinnenbond uit 1968 opvallend veel gemeen had met de villa's of landhuizen uit het interbellum.

De eerste twee modelwoningen uit de reeks zijn dan weer opvallend schatplichtig aan het modernisme, met hun lichthellende of zelfs platte daken, grote raamopeningen, strakke lijnen en met de eliminatie van overvloedige ruimten zoals zolders en kelders, en de krijtwitte muren. Binnenshuis was er geen plaats meer voor de burgerlijke 'beste kamer' voor het 'hoog bezoek'. En de keuken was opgebouwd als een laboratorium volgens

[1] Maquette van het Huis onze Dromen uit 1958 met de stallen.
(RNB, LANDELIJKE WONING, LEUVEN: BOERINNENBOND, BRASSCHAAT: DRUKKERIJ DE BIEVRE (1958), 91)
[2] Het Huis van Morgen met stallen 1962 (KADOC, ARCHIEF HERMAN BUELENS)
[3] De honderdste voorbeeldwoning uit 1968 (PRIVE-ARCHIEF VAN BEWONERS)
[4] De landelijke Woning van AVV uit 1975 (BROCHURE BOERENBOND, S.D.)

de principes van de moderne huishoudrationalisatie, zoals die al in 1927 door de huishoudkundigen en modernistische architecten in Frankfurt werden onderwezen.

Dat is net het vreemde. Terwijl bij onze noorderburen in de jaren 1970 diverse organisaties - zoals de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen of de culturele Stichting Goed Wonen - ondubbelzinnig pleitten voor een modernistische vormgeving, evolueerde de woonvoorlichting van de Boeren- en Boerinnenbond naar een meer traditionele vormtaal. Een fermette: zo benoemde het hoofd van de woondienst van de Boerinnenbond althans informeel de meest recente woning uit 1975. Het is een sleutelklare woning ontwikkeld door de Aan- en Verkoopverenootschap (AVV) van de Boerenbond.

Deze evolutie bij de Vlaamse boerenorganisaties is des te merkwaardiger, omdat precies in de jaren 1970 een bepaalde culturele elite een felle weerstand ontwikkelde tegen de fermette. Voor deze elite was fermette zonder meer een scheldwoord.

DE BOERDERETTE KWAM VEEL LATER

Het woord fermette heeft een Franse oorsprong. De term werd al in 1690 gebruikt voor een boerderijtje met een vliering of dakkapel. Rond 1941 stond fermette voor een buitenverblijf in een klein boerderijtje.

Omstreeks 1973 dook het woord voor het eerst op in Vlaanderen. Bij ons refereerde een fermette aanvankelijk aan de opgeknapt hoeves, die vanaf de jaren zestig in trek kwamen. Onder meer door de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (1957) en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting van de landbouw, werden

kleine boerderijen verlaten, verkocht en door de nieuwe eigenaars opgeknapt voor permanente bewoning. Ook door de democratisering van het autobezit kwamen deze hoeves in zwang voor gewone huisvesting. Al vlug kon het aanbod de vraag niet meer volgen. En dus werd ook veel nieuwbouw opgetrokken in een stijl die associaties oproep met een boerderij.

Zo kreeg de term een tweede betekenis: het ging voortaan om een nieuwbouwwoning in fermettestijl. Het was overigens een heel rekbaar begrip, zoals ingenieur-architect Paul Van Aerschoot al in 1973 duidelijk maakte in het Belgische architectuurblad A+: "Voor sommigen is het voldoende een scherp zadeldak boven het hoofd te hebben om zich in een fermette te voelen, om de spontaneïteit, de ongecompliceerdheid, de verbondenheid met de natuur, de eenvoud te ervaren [...]. Voor anderen moeten alle details kloppen met de historische realiteit tot en met de doorgezakte deur, de onmogelijke piepvenstertjes, [...]."

De stereotiepe fermette zag er als volgt uit: een bakstenen pseudohoevetje - al dan niet witgeschilderd - met een zadeldak met rode pannen, dakkapellen en een karrenwiel tegen de gevel. De met houten latjes onderverdeelde ramen bevatten ook nog eens houten luikjes die vaak geschilderd waren met groenwitte strepen. Optioneel waren de tuinkabouters, de brievenbus in de vorm van een melkstoop of de kruiwagen met bloemen in de voortuin. Binnenin mochten de open haard en de eiken balken - zonder dragende functie - niet ontbreken.

In de derde betekenis werd de fermette vanaf het einde van de jaren '70 het symbool voor "het geolied wonen van de con-

› De **fermette** met haar Franse naam wordt vooral **geprezen om haar Vlaamsheid** ◀

sumptiemaatschappij”. De fermette werd de steunpilaar van een belangrijk economisch weefsel. In deze betekenis deed het uitzicht er minder toe. Waar het om ging, was dat de woningen tot stand kwamen volgens een gestandaardiseerd ontwerp- en bouwproces, waarbij er een gevel naar keuze – meestal in fermette-stijl – omheen werd geplaatst. Het konden sleutel-op-de-deurwoningen zijn, maar net zo goed woningen die de opdrachtgevers zelf hadden getekend.

Vlaanderen stond met zijn populaire fermette niet alleen. Ook in het buitenland ontstonden vergelijkbare fenomenen, maar veel later en op een veel kleinere schaal. Nederland hanteert sinds 1992 de term ‘boerderette’. De term heeft er dezelfde tweeledigheid: voor makelaars is het een goed verkopend stijltype, in de architectuurkritiek wordt het steeds spottend of denigrerend gebruikt voor de ‘foute’ catalogusbouw. Het archetypische uitzicht van de boerderette verschilt weliswaar van de fermette, maar de fermette onderscheidt zich vooral van haar Nederlandse variant door haar buitengewoon belang in de Vlaamse wooncultuur.

GEBREK AAN AUTHENTICITEIT

Ook boeiend: al draagt de fermette een Franse naam, toch wordt ze in Vlaanderen geprezen om haar vermeende “Vlaamsheid”. Vermoedelijk was dit een spottende allusie op de lange traditie van Franstalige superioriteit bij de Vlaamse bourgeoisie. De

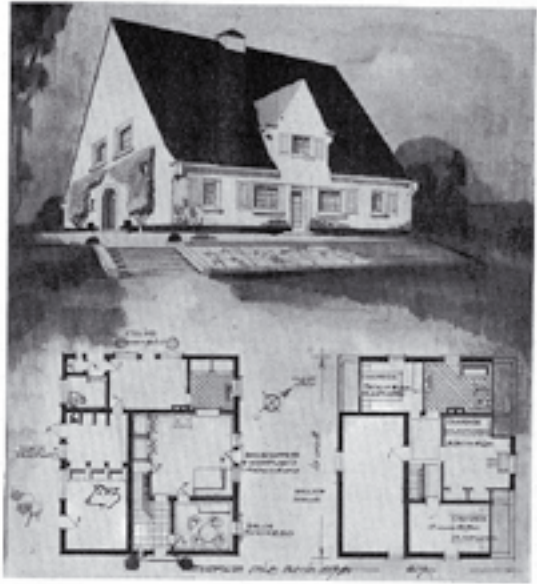
fermette leek te passen in de Vlaamse boerencultuur, die na de Tweede Wereldoorlog weer levendig werd gemaakt door de verfilming van diverse boerenromans en de eerste populaire boerentelevisieseries. Tekstueel werd de term “fermette” voor het eerst aangetroffen in een artikelenreeks in Knack-magazine van politiek redacteur Johan Struye en in bovenvernoemd artikel in A+ van Paul Van Aerschot. Struye ging wild te keer tegen de verbouwde hoeven, in zijn terminologie “opgepepte fermettes”, met nieuwe brede, moderne vensters waardoor volgens hem het karakter van deze hoeven teloor ging. Als een ware modernist viel hij de fermette aan wegens “haar gebrek aan authenticiteit”. De fermette zou volgens de modernisten op verschillende manieren “oneerlijk” zijn. Haar uiterlijk suggereerde, ten onrechte, het beeld van een “traditionele boerderij”. Hierbij was er een drievoudige “valsheid” in het spel. Ten eerste maskeerde de goed uitgeruste fermette haar eigentijdsheid. Haar vormgeving stamde uit het verleden, terwijl de constructie en het comfort hedendaags en modern waren. Ten tweede suggereerde haar uiterlijk een boerderijfunctie, terwijl ze werd bewoond door niet-landbouwers. Ten derde bestond de “traditionele boerderij” niet, maar was ze een ‘invented tradition’. In het geval van renovatie doorbrak de fermette de functionele schoonheid van de oorspronkelijke hoeve.

De fermette werd ook gezien als oneerlijk ten opzichte van de bewoner. Die creëerde voor zichzelf de illusie van een landelijk leven, terwijl hij of zij in een verkaveling woonde en helemaal geen deel uitmaakte van het dorps- of plattelandsleven. Diverse modernistische architecten, zoals Renaat Braem of Huib Hoste, waren bekommerd om de waarachtigheid van de landelijke architectuur. Maar alvast de Boerinnenbond maakte zich daar weinig zorgen over. Het authenticiteitsdebat ging aan haar voorbij. Was die verschuiving in de richting van een meer traditioneel aandoende architectuurvormgeving een bewuste koers van de Boerinnenbond?

DIT IS IETSKE BLIJVEND

Veldwerk leerde dat de eerste twee modelwoningen van de Boerinnenbond een andere ontstaansgeschiedenis hebben dan de latere modellen. De eerste modellen, zoals het Huis onzer Dromen en het Huis van Morgen uit respectievelijk 1958 en 1962 waren expliciet ontworpen voor het publiek van de Boeren en Boerinnenbond. En daartoe rekenden de twee organisaties niet alleen de echte landbouwers, maar de hele plattelandsbevolking. De modellen ontstonden binnen de diensten van de bond en werden volledig op papier ontworpen vooraleer ze in uitvoering gingen. De naam “Huis van Morgen” wijst op de modernistische, en zelfs futuristische ideeën die aan het ontwerp ten grondslag lagen. Conform het gedachtegoed van het modernisme, bouw-

Twee voorbeelden van fermettes in architect Robert Schuitens' woningbouwcatalogus uit 1941.
(SCHUITEN, AVOIR SA MAISON ET SON JARDIN, BRUXELLES: VANDERLINDEN (1941), 112-113)

Fermette pour trois vaches. La porte pousée, on trouve le hall, un escalier, le salon, la salle de séjour des dromiers (4 m. x 4 m.), qui s'ouvre au fond par une grande baie vitrée, ensuite la buanderie ou arrière-cuisine. Séparés de ces locaux habités par un escalier, les étables prennent jour & lumière.

Fermette de 4 vaches. Entrons dans le hall (2 m. x 2,50 m.), à gauche le salon (3 m. x 3 m.), puis la salle de séjour des dromiers (4 m. x 4 m.), qui s'ouvre au fond par une grande baie vitrée, ensuite la buanderie ou arrière-cuisine. Séparés de ces locaux habités par un escalier, les étables prennent jour & lumière. Ici est placé le W.C., de sur les odeurs deux guichets, il peut jeter.

de ook de boerenorganisaties in een hedendaagse stijl, vooruit kijkend en het verleden met de stoffige zolders en bedompte kelders, letterlijk en figuurlijk achter zich latend.

De invloedrijke honderdste en honderd vijftigste voorbeeldwoningen (1968,1970) waren ontstaan vanuit een andere logica.

Deze feestwoningen wilden vooral de werking van de Dienst Wonen van de Boerinnenbond centraal plaatsten voor zowel de leden als voor de politieke en de kerkelijke elite. Een interview met de bewoners van de honderdste voorbeeldwoning maakte duidelijk dat hun woning geselecteerd was omdat de bewoners beantwoordden aan het gezochte profiel van het jonge, kroostrijke landbouwersgezin. De Boerinnenbond zocht naar leden “met zeer sociale zin”, die “in hun streek aanzien worden als gezellige, eenvoudige mensen”. Dat criterium leek soms belangrijker dan andere criteria die betrekking hadden op de woning zelf: een uitwendige vormgeving, kleur en lijn, en een inwendige indeling, inrichting en aankleding die zo esthetisch en verantwoord mogelijk was.

Ironisch genoeg hadden de bewoners van de honderdste voorbeeldwoning niet veel op met het geprefabriceerde Huis van Morgen uit 1962. Ze hadden bewust voor een ander type woning gekozen. De woonster van de feestwoning liet uitschijnen dat de prefabhuizen van de Boerenbond er te goedkoop en te modieus uitzagen. Ze beklemtoonde de “tijdloosheid” van haar eigen woning. “’t Is also geen modehuis. Ge kunt zo van die dingen hebben, dat ge zo

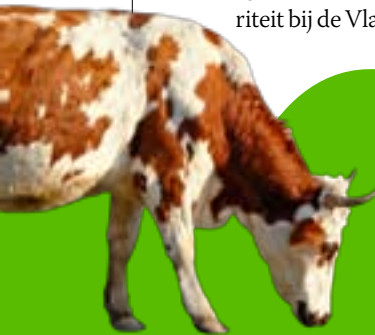
Zithoek van de woning van Godelieve Van Cleemput, 1971 (JOELS DE VOS, STEENOKKERZEEL, 2003)

zegt: ‘Het is van dienen tijd.’ Maar dit is zo ietske blijvend”.

MODERN EN TOCH GEZELLIG

De architect, Jozeph Delanghe, was hen wel aangeraden door de Boerenbond. Door rond te rijden – populair in die dagen - en enkele andere huizen van deze architect te bezoeken, vond het gezin in een naburige gemeente zijn droomwoning. Hoewel deze woning in Bij de Haard, het ledenblad van de Boerinnenbond, beschreven werd als “een echte gezellige, landelijke woning voor een

gelukkig boerengezin” had het huis meer weg van een burgerlijke villa dan van een boerenwoning. Maar dit verhaal illustreert in elk geval dat in de woonvoorlichting van de Boerinnenbond meer en meer rekening werd gehouden met de woonpraktijk van de leden. Er was duidelijk een invloed van de basis in de wooneducatie. En daar was zelfs de verantwoordelijke van de Dienst Wonen, Godelieve Van Cleemput, niet zo gelukkig mee. Zij hield namelijk van een getemperd modernisme, maar moest noodgedwongen schipperen tussen haar eigen visie en

› Over de aard van het boerenleven lag niemand wakker ◀

een Nederlands landhuis
(LELIMAN, SLUYTERMAN, HET MODERNE LANDHUIS IN NEDERLAND, 'S GRAVENHAGE: MARTINUS NIJHOFF (1922), 41)

› Voor de culturele elite was fermette een scheldwoord ‹

had zich voordien al gespecialiseerd in stallenbouw. De “landelijke woning” was enkel een uitbreiding van het

de meer traditionele opvattingen van veel van haar leden. In het handboek De Landelijke Woning van de Boerinnenbond nam Van Cleemput bijvoorbeeld noodgedwongen elementen op met een meer “klassieke” vormgeving zodat alle leden er iets naar hun gading konden vinden. Dat werd haar in de architectuurwereld niet altijd in dank afgenomen. Zo toonde een broeder van de Gentse architectuurschool Sint-Lucas zich ontdemd over de opname van een klassiek aandoende bergkast.

In haar eigen woning, ook een voorbeeldwoning van de Boerinnenbond, ging Godelieve Van Cleemput voor haar eigen smaak: modernistisch, maar met warme materialen en kleuren, zoals hout en oranje. Een gestileerd kruisbeeld, teruggaand op de primitieve culturen, vulde het geheel aan. Uit de meest voorkomende reactie: “Het interieur is modern en toch gezellig!”, blijkt dat het voor de meesten een aangename verrassing was dat deze twee zaken compatibel waren. Modern werd meestal geassocieerd met koud, koel, kaal en ongezellig.

WAARDEVOL BOUWKUNDIG ERFGOED

De sleutel-op-de-deur-woning van het AVV uit 1978 was, in tegenstelling tot de voorgaande feestwoningen, wel volledig ontworpen binnen de geledingen van de Boerenbond. Daarmee speelde de Boerenbond in op een groeiende behoefte bij de leden. Het AVV

assortiment en een manier om in te spelen op de marktvraag. De AVV-woning was opgebouwd uit geprefabriceerde wanden van gewapend isolerend argexbeton die vooraf in de fabriek waren vervaardigd en op enkele dagen tijd ter plekke werden gemonteerd. De vloer op verdieping of het plafond werd ter plaatste gegoten op vooraf vervaardigde betonelementen. De voordelen van de sleutel-op-de-deur-formule lagen voor de hand: tijdwinst en een snelle administratieve en technische afhandeling. In principe waren er verschillende façades mogelijk, maar het “landelijke uitzicht” primeerde in de brochures. En dat was een goede commerciële zet.

In het discours over authenticiteit nam de Boerenbond een heel ambivalente houding aan. Met de sleutelklare woning leverde de organisatie een soort uniform standaardtype over heel Vlaanderen. Op die manier werkte de Boerenbond zelf het uitvlakken van regionale verschillen in de hoevebouw in de hand. Enigszins bizar, want binnen de organisatie gingen er al vanaf 1977 stemmen op om de oude, streekeigen boerderijen opnieuw te waarderen en in het moderne landbouwbedrijf in te passen.

Het was professor Vic Goedseels die hierin het voortouw nam. Hij was hoogle- raar aan het Instituut voor Landbouwwetenschappen van de KU-Leuven en bestudeerde de verschillende hoevetypes in Vlaanderen. Goedseels pleitte voor de renovatie van oude boerderijen, als “waardevol agrarisch

bouwkundig erfgoed”. Een pleidooi dat kracht werd bijgezet door een tentoonstelling in het Provinciaal Domein van Bokrijk in 1978, tijdens het Jaar van het Dorp. Zijn studiewerk resulteerde ook in de publicatie “Hoeven op land gebouwd”.

Kortom, op het moment dat de AAV een uniforme woning aan de man bracht, gingen er in dezelfde Boerenbond stemmen op om de oude, streekeigen woningen te redden. Of met andere woorden: de commerciële poot van de Boerenbond deed mee met de modernisering, terwijl anderen in de organisatie poogden het erfgoed van de landbouwers te redden dat in de verdrukking kwam door diezelfde snel oprukkende modernisering. De bond leek zich niet eens ten volle bewust van zijn janusgezicht.

DE STEM VAN DE BASIS

Authenticiteit en eerlijkheid in architecturale stijl waren voor de Boerinnenbond evenmin een item. De Dienst Wonen zag er bijvoorbeeld helemaal geen graten in dat niet-landbouwers in een ‘imitatieboerderij’ gingen wonen. Of andersom, landbouwers in een ‘imitatielandhuis’. Integendeel, zelfs. Zo rapporteerde de Dienst Wonen enthousiast en zonder de minste ironie over een prefab-voorbeeldwoning in “typische boerderijstijl met kleine slagluiken, een vooruit-springende schouw in metselwerk en een pannendak” die werd bewoond door een bediende en een doktersassistente.

Het enige spoor van discussie over deze authenticiteit is te vinden in een oproep in 1967 in het blad Bij de Haard. Toenmalig voorzitter Juliana Lievens vroeg daarin naar de mening van de lezers in een discussie die was ontstaan naar aanleiding van een

lezing over “Stijl en sfeer in ons gezinsleven”. Terwijl de Boerinnenbond de mening toegedaan was dat er tussen een boerenwoning en een woning in een landelijke omgeving geen verschil hoefde te zijn, meenden bepaalde toehoorders dat de eigen aard van het boerenleven niet verloren mocht gaan. Aangezien op haar oproep geen reacties werden gepubliceerd, mag aangenomen worden dat de leden noch de bond, er echt wakker van lagen.

De hoofddoelstelling van de Dienst Wonen was de leden te helpen bij het bouwen en inrichten van een goede, praktische en comfortabele woning. Ongeacht het uitzicht. De leden werden vooral bewust gemaakt van de zaken die belangrijk waren bij de inrichting of verbouwing van een woning. Daarbij had de Dienst Wonen respect voor de smaak van de leden, want hij trachtte een zo breed mogelijk plattelandspubliek te bereiken, getuige onder meer de benaming “landelijke woning”.

Pas in 1987 zou Gerda Mouton, de opvolger van Godelieve Van Cleemput, de meer-voudigheid van het begrip “landelijk wonen” als een probleem erkennen: “Het roept bij verschillende mensen verschillende ideeën op. [...] Velen denken spontaan aan een bepaalde vorm of een uiterlijk kenmerk of aan de “fermette” (namaakboerderijtje)”. In het onder haar redactie gepubliceerde handboek “Met de natuur als buur”, sloeg ze een meer milieubewuste richting in door onder meer ook woningen met hoge densiteit, zoals rijwoningen, op te nemen. Landelijk wonen verwijst in dit boek uitsluitend naar de ligging van de woningen, namelijk in een landelijke omgeving.

Maar in de jaren zestig en zeventig heeft de Boerinnenbond - aangemoedigd door de leden en gesteund door het ministerie van landbouw dat enkel de bevordering van een landelijke stijl subsidieerde - zeker bijgedragen aan de promotie van de fermette. “Efficiënt en praktisch, geen luxe”, daar ging het de organisatie om. Tijdloos, warm, herkenbaar, dat waren enkele belangrijke motiveringen voor de bewoners en de leden. Dat met de wensen van de leden werd rekening gehouden, was overigens kenmerkend voor alle zuilgebonden middenveldorganisaties in Vlaanderen en dus ook voor de Katholieke Arbeidersvrouwen (KAV) en de Socialistisch Vooruitzien-de Vrouwen (SVV). Ook daar was de invloed van de basis significant.

Hierin onderscheidden de Vlaamse organisaties zich duidelijk van vergelijkbare organisaties in het buitenland. Hoofdzakelijk komt dat doordat in de meeste buurlanden de overheid de woningbouw stuurde. Daar leerden de overheid en nationaal gestructureerde organisaties, zoals de Stichting Goed Wonen in Nederland, aan de bewoners hoe ze moesten wonen. In Vlaanderen werd de woningmarkt vooral door het privaat initiatief gestuurd. Vandaar het groot aantal fermettes. Deze woonvorm riep bij de leden het gevoel op dat ze erbij hoorden. Met hun fermette

(X, “Is systeembouw-prefab-bouw de toekomst?”, BDH, (1971) 6, 36)

vielen ze niet op en sloten ze aan bij de modale bouwstijl. De sleutelwoorden waren degelijkheid, zekerheid en geborgenheid. En niet te vergeten: tijdloosheid, waardoor hun investering meteen ook een goede belegging werd. ■

NOOT › Voor referenties en achtergrondinformatie, zie meer uitgebreide versies van dit artikel:

■ DE VOS ELS, HEYNEN HILDE, “Shaping popular taste: the Belgian Farmers’ Association and the fermette during the 1960s-1970s”, HOMECULTURES, 4 (2007) 3, 237-260 ■ DE VOS ELS, “De fermette in Vlaanderen. Architect en, de overheid, het middenveld en enkele bewoners over deze droomwoning tijdens de jaren ‘60-’70”, VAN MENSEN EN DINGEN, 6 (2008) 3-4, 131-179 ■ EVENALS EEN HOOFDSTUK UIT MIJN RECENT VERDEIDIGD PROEFSCHRIFT DE VOS ELS, “Hoe zouden we graag wonen?” Woonvertogen en – praktijken in de jaren ‘60-’70 in Vlaanderen, ONGEP. PROEFSCHRIFT BURG. IR-ARCHITECT, KU-LEUVEN, (2008), 374-421.